

ЗНАХІДКИ КЕЛЬТІВ У МЕЖИРІЧЧІ ВЕРХНЬОГО СИРЕТУ ТА СЕРЕДНЬОГО ДНІСТРА

Вагоме місце у вивченні археологічних культур епохи бронзи – раннього заліза займають металеві вироби. У результаті тривалої та плідної праці науковців вдалося зібрати і систематизувати, розробити типологію та періодизацію виробів із металу. Матеріали з теренів Верхнього Придністров'я зібрані в середині минулого століття К. Журовським [Zugowski, 1949]. У ґрунтовних узагальнюючих працях описано та проаналізовано величезну кількість археологічних знахідок давніх бронз, зокрема кельтів, із території сучасних Молдови [Дергачов, 1975, 1997], Румунії [Petrescu-Dimbovita, 1977], Угорщини [Kemenczei, 1984; Mozsolich, 1973, 1985], Словаччини [Novotna, 1970], Північного Причорномор'я [Tallgren, 1927; Тереножкин, 1961; Лесков, 1967; Черных, 1976], що дає змогу надійно датувати нововиявлені артефакти, з'ясувати місце знахідки. Саме тому бронзові вироби нерідко виступають своєрідними хронологічними реперами для датування певних пам'яток або й культури загалом. Одним із найчисельніших видів металевих виробів виступають бронзові сокири-кельти, чим обумовлена необхідність їх всебічного дослідження та введення у науковий обіг раніше не відомих знахідок

Слабкодослідженим регіоном у плані вивчення палеометалевих виробів залишається межиріччя Верхнього Сирету, Прута і Середнього Дністра. Складається враження про бідноту регіону на металеві вироби. Проте, це не відповідає дійсності. Сьогодні ми володіємо інформацією про понад півсотні екземплярів тільки сокир-кельтів. Доступними виявилися дані про 38 предметів. Практично втраченими залишаються речі з кількох скарбів та деякі випадкові знахідки. Метою статті є введення у науковий обіг кельтів з окресленого регіону.

Перші відомості про кельти на теренах сучасної Чернівецької області відносяться до другої половини XIX ст. [Romstorfer, 1893, s. 48–49, 51, 54; Szombathy, 1899, s. 54]. Так, зокрема, кельт був у скарбі бронзових виробів, знайденого у с. Прилипче (кельт і сокири-чекани в шоломі?) в 1880 р. [Romstorfer, 1893, s. 48–49]. Дванадцять сокир-кельтів входили до складу скарбу бронзових виробів із Просіки, який виявлений у 1885 р. [Romstorfer, 1893, s. 48–49, 51; Reli, 1999, p. 11–12]. Скарби бронзових речей, серед яких були кельти, походять також із с. Бурдей та м. Кіцманя [Szombathy, 1899, s. 54; Тимошук, 1969, с. 27; 1974, с. 112]. Бронзові кельти були знайдені в с. Глиниці [Romstorfer, 1893, s. 54] та с. Опришенах. Збереглися до нашого часу та були описані сім кельтів з Волоцького [Войнаровский, Смирнова, 1993] та один кельт із Мошанецького [Смирнова, Войнаровский, 1994] скарбів. Більшу частину матеріалів для цієї публікації почерпнуто із фондів та наукового архіву Буковинського центру археологічних досліджень при Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича (далі БЦАД), зібраних Б. Тимошуком, Л. Михайлиною, С. Пивоваровом, В. Войнаровським та фондів Чернівецького обласного краєзнавчого музею (далі ЧКМ).

В широкому сенсі слова під кельтом розуміють сокиру, тесло чи мотику з каменю, бронзи або заліза [Словник-довідник..., 1996, с. 109]. Проте, зазвичай, термін використовується у його вузькому, найбільш поширеному значенні – як різновид сокири із глухою втулкою, розташованою перпендикулярно до леза [Брей, Трамп, 1990, с. 106; Дергачов, 1997, с. 12, 21, 33]. Розглянувши морфологічні особливості та зовнішні характеристики виробів з території Чернівецької області, про які є достовірні дані, за дещо зміненою класифікацією В. Дергачова [Дергачов, 1997], можна виділити наступні типи кельтів для межиріччя Верхнього Сирету та Середнього Дністра.

До північнопричорноморських типів належить знахідка із с. Долиняни Хотинського району (рис. 1, 1). Це двовушковий кельт із корпусом прямокутної форми дещо розширеним у

бік лека, який виявлений вчителем Малинської школи Т. Ткачуком [Матеріали бронзового часу на Буковині, арк. 52, зв.]. Майже кругла у профілі втулка знаряддя підкреслена низу горизонтальним валиком, який проходить на рівні верхніх кінців вушок із лінзоподібними отворами. Нижче кельт прикрашений орнаментом у вигляді косої рельєфної “драбинки”, похиленої вліво. Лезо виробу симетричне, слабко заокруглене; тулуб у перерізі овальний. Довжина кельту становить 12 см, ширина лека – 5,1 см.

Схожий екземпляр походить із с. Незвисько (Городенківський р-н). Автором знахідки є вчитель місцевої школи Я. Левкун. Кельт характеризується двома вушками та прямокутним корпусом (рис. 1, 2). Попід втулкою знаряддя прикрашене прямою драбинкою, яка складається з двох горизонтальних та 10 вертикальних валиків. На широких площинах виробу розміщуються аркоподібні фаски, які сягають вершиною орнаментованої смуги. Довжина виробу становить 12,9 см, ширина лека – 4,4 см.

Описані вище кельти належать до типу Лабойкова-Голоуров. Найбільша концентрація таких виробів спостерігається в районі Подніпров'я, Нижнього Придністров'я та Сирето-Дністровського межиріччя [Дергачов, 1997, с. 13]. Одними із найближчих до наших кельтів за виглядом орнаментального пояса є знахідки з Христицького скарбу на півночі Молдови [Дергачов, 1975, с. 43] та з Галиче у Болгарії [Черных, 1976, с. 213, табл. IX, 6], а схожі типи мають аналогії ще в сеймінсько-турбінських традиціях [Черных, 1967, с. 153, рис. 6, 12]. В цьому випадку двовушкові кельти слід датувати періодом ВД (за періодизацією Райнеке – Мюллера-Карпе) і співставляти з носіями культури Ноа або ж сабатинівським імпортом. Цікаво, що такі знахідки в ареалі культури Ноа концентруються, в основному, вздовж Сирето-Дністровського межиріччя.

Наступні сім кельтів пов'язані зі східнокарпатськими типами виробів.

Перша знахідка походить з с. Порубного (Глибоцький р-н). Це одновушковий кельт із майже прямокутним тулубом та рівно виконаною втулкою (рис. 1, 3). Його лезо ледь випукле, широкі площини оформлені у вигляді аркоподібних фасок, які доходять майже до ободка втулки. На поверхні виробу є декілька порожнин, які утворилися під час його виготовлення. Відливали кельт, скоріш за все, у ділянці між втулкою та чотиригранним вушком, де зберігся характерний приплюснутий виступ. Довжина предмету становить 11,3 см, ширина лека – 4,4 см, глибина втулки – 6,6 см. Кельт зберігається у фондах ЧКМ [12647–II–894].

Другий аналогічний за формою кельт був знайдений у с. Дарабанах Хотинського р-ну [Тимошук, 1969, с. 28, фото]. Від попереднього він відрізнявся дещо відмінним оформленням краю втулки – не з гострим трикутним у профілі ободком, а плавно заокругленим (рис. 1, 4).

У третього знайденого випадково в м. Хотині кельта прямий край втулки з невеличким виступом на протилежному від вушка боці, слабко округле лезо (рис. 1, 5). Вушко знаряддя овальне у перетині, трохи деформоване від удару. Від нього до аркоподібної бокової площини й далі донизу в напрямку лека проходить додаткова грань на зразок кельтів “старшого трансільванського типу”. Довжина виробу дорівнює 10,5 см, ширина лопасти – 4 см, глибина втулки – 8,3 см. Кельт знаходиться у фондах ЧКМ [12285–II–757].

У с. Велика Буда Герцаївського р-ну виявлений четвертий одновушковий кельт, підовальної форми у перетині [Матеріали..., арк. 39, зв.]. Аркоподібні щоки знаряддя, дещо розширені біля лека, звужуються і піднімаються до рівня вушка й мають у верхній частині овальний отвір – так звану “печерку” (рис. 1, 6). Ободок рівної втулки по краях косо зрізаний. Характерною ознакою кельта, як і двох попередніх, є виступаючий над втулкою на 2–3 мм кінець вушка. Розміри предмету дорівнюють: довжина – 10,2 см, ширина лека – 4,5 см.

Схожа сокира-кельт, розламана навпіл, входила до складу скарбу бронзових виробів з с. Коровії Глибоцького р-ну. Вона характеризується масивним підпрямокутним корпусом, прямим потовщенням краєм втулки і невеликим овальним у профілі вушком (рис. 1, 7). Лезо виробу дещо розширене, широка бокова площина піднімається до втулки. По боках корпус знаряддя зміцнений двома додатковими фасками, які обмежені ззовні округлими валиками. Довжина кельту становить 10,3 см, максимальна ширина лека – 4,9 см, глибина втулки – 7,5 см, її діаметр – 3,2×2,8 см.

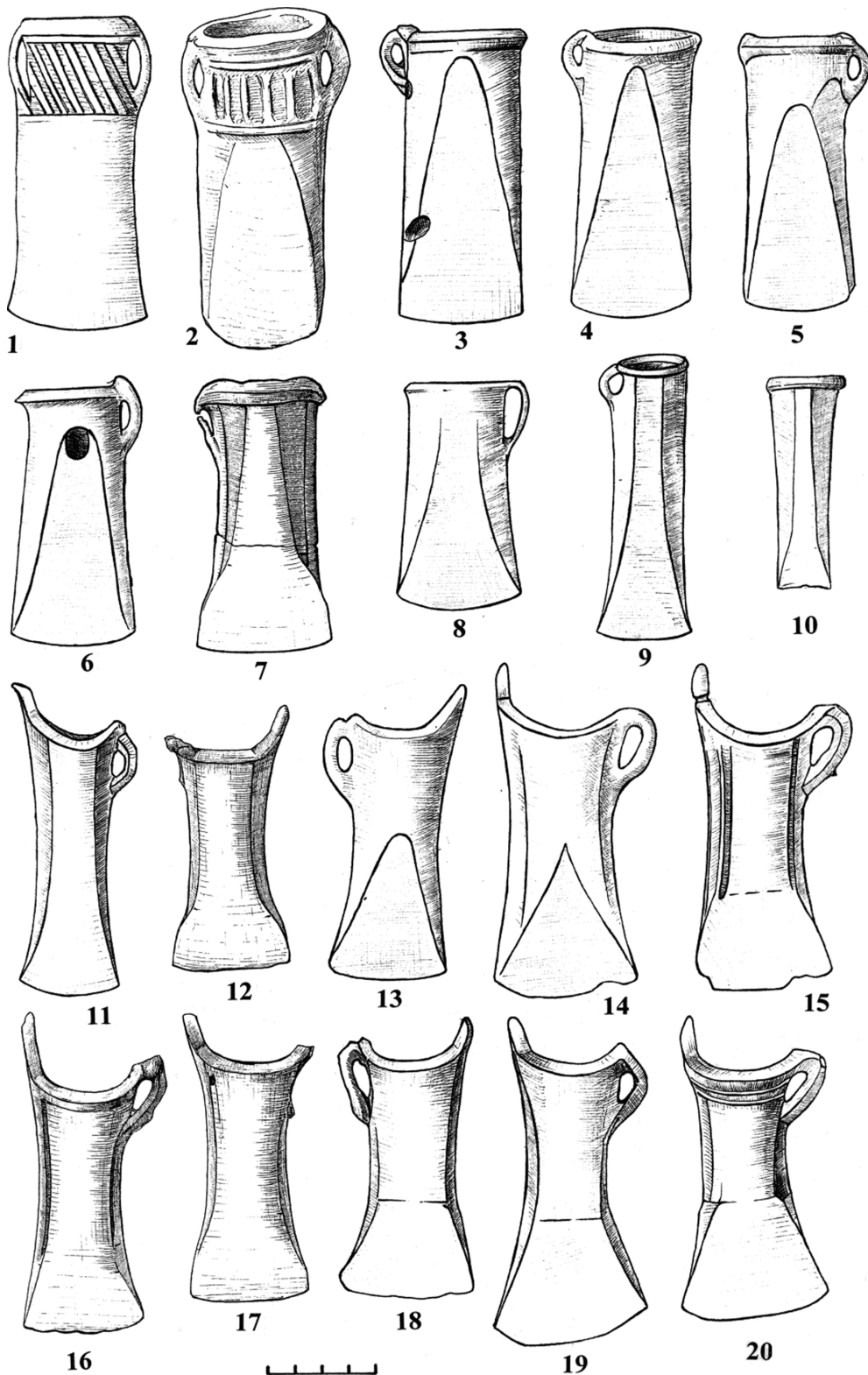

Рис. 1. Кельти з межиріччя Верхнього Сирету та Середнього Дністра (4, 13 – за Б. Тимошуком; 11 – за К. Ромшторфером; 15 – за Л. Крушельницькою та Ю. Малєєвим; 18–20 – за В. Войнаровським і Г. Смірною)

Fig 1. Celts from the Upper Siret and Middle Dniester territory (4, 13 – by B. Tymoschuk; 11 – by C. Romshtorfer; 15 – by L. Krushelnyts'ka and J. Maleev; 18–20 – by V. Voinarovskij and G. Smirnova)

Шостий дещо відмінний кельт виявлений у с. Вартиківцях (Кельменецький р-н) [Матеріали..., арк. 37]. Його корпус трішки розширений у бік леза із підовальним профілем біля втулки та шестигранним посередині (рис. 1, 8). Чітко виділені фаски піднімаються майже до краю втулки, а додаткові рельєфи присутні від рівня вушок до кутів леза. Довжина предмету становить 8,6 см при ширині леза 4,6 см.

Видовженими пропорціями та долотоподібною формою відрізняється від попереднього одновушковий кельт із с. Ленківців Кельменецького району, виявлений у 1968 р. [Матеріали..., арк. 44]. Він характеризується плавно розширеним лезом та боковими фасками вздовж усього виробу – від леза до краю втулки, а також додатковими боковими гранями, через що кельт у профілі шестигранний (рис. 1, 9). Його розміри становлять: довжина – 10,4 см, ширина леза – 3,5 см.

Схожий до попередньої знахідки кельт походить з с. Лівинців Хотинського р-ну. У нього відсутнє вушко. Бокові площини проходять вздовж усього виробу, поступово розширюючись в напрямку прямої потовщеної втулки (рис. 1, 10). Поперечний профіль кельта шестигранний, лезо – помітно увігнуте. Предмет відзначається невеликими розмірами: довжина – 8 см, ширина леза – 2 см. Відсутність вушка наближує знахідку до кельтів нижньодунайських типів. Долотоподібний виріб з глухою втулкою та без характерних додаткових площин виявлений у верхньому горизонті поселення Магала (рис. 2, 14), який датується Г. Смірною періодом НВ₁ [Смирнова, 1969, с. 17, рис. 7, III, 13]. З Магали походить також невелике бронзове знаряддя типу тесла із боковими закраїнами (рис. 2, 18). Очевидно, саме такого типу вироби були прототипами власне кельтів із глухою втулкою в сеймінсько-турбінських пам'ятках.

Описані вище сокири-кельти відносяться до кількох східнокарпатських типів. Найчисленніший серед перелічених знахідок тип Negresti (К-32 за К. Черних [Черных, 1976, с. 77]) представляють кельти з Порубного, Хотина і Дарабанів. Вони характерні для періоду ВД-НА₁ й зосереджуються в східній частині ареалу культури Ноа у верхів'ях Сирету і Прута. Згодом ці кельти проникають у Подніпров'я та Північне Причорномор'я (білогрудівська та сабатинівська культури), а також Трансільванію [Дергачов, 1997, с. 25]. Тут вони мають численні аналогії як у складі скарбів так і серед випадкових знахідок [Черняков, 1985, с. 117; Шарафутдинова, 1982, с. 148, рис. 59; Тереножкин, 1961, с. 66, рис. 1, 26; Дергачов, 1975, с. 33–36]. Морфологічно близький до них кельт з Великої Буди, який належить до типу Risesti (К-34 за К. Черних [Черных, 1976, с. 77–78]). Для нього характерний овальний отвір під аркою фасок. Кельти цього типу теж існували впродовж періоду ВД-НА₁ на зазначеній території. Предмети з Вартиківців та Ленківців відносяться до кельтів “старшого трансільванського” типу, а саме до варіанту Dzedzilow (з характерними опущеними до леза боковими рельєфами), який групується у Верхньодністровській зоні ареалу культури Ноа [Дергачов, 1997, с. 24, 27]. На теренах Прикарпаття такого типу кельти відомі як серед поодиноких випадкових знахідок, так і в складі скарбу з Олешова [Крушельницька, 1985, с. 33, рис. 9, 7; с. 35, рис. 11, 4–9].

Окрему групу знахідок складають кельти угорсько-трансільванських типів, які походять з наступних місцезнаходжень.

Зі скарбу із с. Прилипче (Заставнівський р-н) відомий кельт з півкруглою у плані втулкою, яка закінчується навпроти вушка гострим виступом [Romstorfer, 1893, s. 49, fig. 2]. Корпус видовжений, підчотирикутний у перерізі. Боки знаряддя звужені, лезо півкругле, фаски широкою смужкою проходять вздовж виробу від кутиків робочого краю й заходять під край втулки; вушко ромбоподібне у перетині (рис. 1, 11).

Схожі до попереднього кельти з характерною дугоподібною втулкою та високим виступом походять зі скарбу із с. Коровії (Глибочький р-н.). В першого екземпляру навпроти виступу знаходиться пошкоджене, ромбічне у профілі вушко (рис. 1, 12). Корпус виробу помітно розширюється в бік леза. Широкі бокові площини сокири доходять до краю втулки. Краї останньої дещо розхилені назовні, а поперечний переріз – шестигранний. Параметри виробу складають: загальна довжина – 9,7 см, ширина леза – 4,4 см, глибина втулки – 6,7 см, остання має розміри 3,5×2,3 см.

Рис. 2. Кельти з межиріччя Верхнього Сирету та Середнього Дністра (3, 14 – за Г. Смірною; 4–6, 12–13 – за В. Войнаровським і Г. Смірною; 7 – за К. Ромшторфером)
 Fig 2. Celts from the Upper Siret and Middle Dniester territory (3, 14 – by G. Smirnova; 4–6, 12–13 – by V. Voinarovskij and G. Smirnova; 7 – by C. Romshtorfer)

Від наступного кельту з Коровійського скарбу збереглася нижня частина (рис. 2, 17). Можливо, що його втулка теж була дугоподібною з кілем на кінці. Корпус підпрямокутний з ледь розширеним лезом. Профіль втулки наближений до шестигранного. Найбільша ширина леза дорівнює 4,2 см, розміри збереженої частини втулки – 2,4×1,3 см. До уламків кельтів, очевидно, відносяться ще три незначні бронзові фрагменти зі скарбу.

У Буковинському центрі археологічних досліджень зберігається фрагмент кельту (нижня половина), який виявлений на околиці с. Ленківців Кельменецького р-ну. Центральна частина тулуба плавно розширювалася в бік заокругленого, помітно скошеного леза (рис. 2, 15). Бокові площини від робочого краю й далі вгору прикрашені додатковими гранями; тіло корпуса у

перетині шестигранне, бокових швів практично не помітно. Ширина леза кельта рівна 4,5 см при ширині корпусу 2,8 см.

У с. Кадубівцях (Заставнівський р-н, 1969 р.) поблизу школи на поселенні культури Ноа також був знайдений кельт з характерним дзьобоподібним виступом на втулці навпроти вушка (Tullenbeile mit halbmondformigem Rand) [Матеріали..., арк. 41]. Він має вузький стрункий корпус, який розширюється біля леза та дугоподібне закінчення втулки (рис. 1, 13). Фаски виробу виконані у формі арок, які доходять до середини тулуба. Максимальна довжина кельту дорівнює 11,1 см, ширина робочої частини – 4,3 см.

З м. Хотина (ур. Пекарня, 1958 р.) походить ще один кельт із дзьобоподібним виступом, який відрізняється своєю масивністю [Матеріали..., арк. 48, зв.]. Корпус знаряддя, звужуючись від дугоподібної втулки, знову плавно розширюється в сторону леза. Великі площини з обох боків прикрашені заглибленими рельєфами. Нервюри проходять від краю втулки до щок леза підтрикутної форми (рис. 1, 14). На останньому присутні сліди роботи. Виступ над втулкою обмежений навколо слабопомітною канавкою. Кельт має довжину 12,6 см, ширину леза – 5,2 см.

Практично аналогічний кельт був випадково знайдений у 1962 р. в с. Волока (Глибочський р-н) в ур. Цурч [Крушельницькая, Малеев, 1990, с. 129, рис. 43, 9; Войнаровский, Смирнова, 1993, с. 186–187, рис. 4, 2]. Його неробочі площини виділені по боках нервюрами та вузьким валиком, який плавно з'єднується зі щоками леза (рис. 1, 15). На трапеціях останніх на всій поверхні чітко прослідковуються сліди ударів від кування. Ободок дугоподібної втулки переходить у дзьобоподібний носик, відділений від останньої чіткою круговою канавкою. Чотиригранне у перетині вушко виробу має з нижнього боку невеликий виступ-закраїну та слід відливання зверху. На місці бокового шва – виразне реберце; трохи асиметричне лезо сильно затуплене по краях від роботи. Кельт має розміри: загальна довжина – 12,1 см, ширина леза – 4,8 см, глибина втулки – 6,7 см. Знахідка зберігається у фондах ЧКМ [12482–II–836].

Два наступні кельти були в складі скарбу бронзових виробів з м. Кіцманя. Корпус першого знаряддя видовжений, підовальний у перетині, розширюється в бік дещо випуклого леза (рис. 1, 16). Великі площини прикрашені з обох сторін заглибленими канавками, які тягнуться до початку щік леза. Вушко виробу ромбоподібне у перетині, із потовщенням у верхній частині на місці відливання та виступом у нижній. На робочому кінці кельту помітні слабкі сліди від роботи. Максимальна довжина знаряддя становить 12 см, від краю втулки до леза – 9 см, товщина – 3,9 см, ширина леза – 4,7 см, глибина втулки – 5,9 см.

Другий кельт зі скарбу теж має кілеподібний виступ менших розмірів та півкругло оформлений край втулки. Корпус знаряддя відзначається овальним профілем та чітко вираженими реберцями на місці швів. Фаски леза трапецієподібні, без помітних слідів спрацьовування. Вушко виробу відламане. Воно мало чотиригранний профіль та було відокремлене від краю втулки. Під краєм втулки присутній невеликий отвір (рис. 1, 17). Очевидно, він зроблений після втрати вушка для кріплення кельта на дерев'яній ручці. Лінійні параметри виробу становлять: загальна довжина – 10,8 см, довжина до краю втулки – 9,1 см, товщина – 3,7 см, ширина леза – 4,3 см, глибина втулки – 5,9 см.

Третя сокира-кельт відрізняється від двох попередніх значно меншими розмірами та дещо іншою формою краю втулки. Останній оформлений майже прямо, незначні виступи присутні лише по боках у вигляді невеликого виступу та овального у профілі вушка. Корпус помітно розширюється в сторону леза з практично прямим робочим краєм (рис. 2, 1). Кельт має максимальну довжину 8,5 см, товщину – 2,6 см, ширину леза – 4 см, глибину втулки – 4,5 см.

Ще три кельти з дугоподібним краєм втулки та кілеподібним виступом входили до складу скарбу бронзових виробів (сім кельтів у сітулі) з Волоки з того ж ур. Цурч, виявленого у 1987 році під час будівельних робіт [Войнаровский, Смирнова, 1993, с. 183–186, рис. 1, 2–8]. Скарб зберігається у ЧКМ [31701–II–1853].

Перший з них характеризується підовальним у перерізі корпусом, ускладненим чіткими ребрами на місці швів й, відповідно, невеликими канелюрами по боках широких площин, які зникають біля фасеток робочого краю (рис. 1, 18). Край помітно асиметричний, з опущеним

донизу лезом. На лезі присутні сліди роботи, а на дещо деформованому вушку – місце відливання виробу. Вушко відокремлене від краю втулки. Лінійні параметри кельта становлять: загальна довжина – 10,5 см, довжина від краю втулки до робочого кінця – 8,8 см, ширина леза – 4,8 см, глибина втулки – 5,5 см.

Наступна сокира-кельт відрізняється сильним звуженням посередині корпусу і розширеним краєм втулки та лезом (рис. 1, 19). Дугоподібні канелюри проходять вздовж усього виробу. Фаски знаряддя, як і у попереднього кельта, підкреслено трапецієподібні. Робочий край асиметричний, скошений у бік вушка. Довжина артефакту 12,2 см, відстань від втулки до леза – 10 см, його ширина 5,6 см.

Третій кельт зі скарбу такої варіації прикрашений попід краєм втулки двома дугоподібними валиками, які відходять від отвору ромбоподібного у перетині вушка (рис. 1, 20). Носик і ободок втулки плавно переходять у зовнішні грані вушка, а ті, відповідно, у бокові канавки. Вузкий корпус прикрашений такими канелюрами з обох боків; він різко розширюється на початку фасок, одна з яких відкована по всій поверхні. На кінці вушка помітний слід від виступу-закраїни, яка виникла під час виготовлення сокири. Робочий край симетричний. Загальна довжина кельта дорівнює 11,3 см, від краю втулки до леза – 9,1 см, ширина леза – 5,3 см, глибина втулки – 5,3 см.

Більша частина кельту, який, очевидно, належав до виробів з виступом на втулці, походить із нелокалізованої місцевості Буковини й зберігається у фондах БЦАДу. Зламане вушко виробу мало поперечний переріз чотирикутної форми; широкі площини з обох боків прикрашені неглибокими вузькими канавками, які обмежувалися у нижній частині короткими зазубринами (рис. 1, 36). Фаски симетричні, але робочий край скошений в сторону вушка. Довжина кельту становила приблизно 8 см, ширина леза – 4,1 см.

Описані вище кельти угорсько-трансільванських типів з'являються у другій половині періоду ВD й продовжують побутувати надалі [Дергачов, 1997, с. 35]. До найбільш ранніх зразків слід віднести кельти з Прилипчого, Коровії й, мабуть, Ленківців. У перших двох випадках кельти входили до складу скарбів, що полегшує їхнє датування серед місцевих старожитностей. З Прилипчеського скарбу відома також бойова сокира з подовженим гребенем на втулці, яка представлена найпізнішим варіантом таких виробів [Клочко, 2006, с. 182]. Загалом, такі екземпляри є типовими для бронзової індустрії культур Сучіу-де-Сус та Піліні [Кеменцеи, 1986, с. 79, Балагури, 1986, с. 89]. До складу наступного скарбу входила сокира-чекан, яка характерна для пізньобронзового та ранньогальштатського часу. Таким чином, ці три знахідки кельтів слід датувати кінцем періоду ВD – НА₁. Аналогічні предмети входили до складу одного із найдавніших (НА1) бронзових скарбів голіградської культури на Прикарпатті з Грушки [Свешніков, 1964, с. 54, табл. III, рис. 1]. На пам'ятці пізньобронзового часу (культура Ноа) був виявлений кельт у Кадубівцях, в якого ще присутні характерні ознаки східнокарпатських типів – овальний профіль втулки та аркоподібне оформлення фасок. Кельти з Хотина, Кіцманя та Волоки (випадкова знахідка) мають паралелі серед речей Заложецького скарбу на Львівщині [Крушельницька, 1985, с. 78, рис. 24, 10] та Потіцького зі Снятинщини [Крушельницька, 1993, с. 131, рис. 71, 4–5] й відносяться, очевидно, до етапу НА₂-НВ₁. Вони виділяються порівняно великими розмірами, симетричним лезом, підовальним поперечним профілем, витягнутим носиком й рельєфними ділянками по боках. До більш пізніх екземплярів належать три кельти з Волоцького скарбу, який В. Войнаровський та Г. Смирнова датували рубежем періодів НВ₃/НС [Войнаровський, Смирнова, 1993, с. 185], а Й. Кобаль відніс до НВ₁ [Кобаль, 2006, с. 94–95]. Вони мають асиметричне скошене лезо та чітко виділені трапецієподібні щоки. Схожі знаряддя були у складі скарбу із Неділиськ [Крушельницька, 1985, с. 80, рис. 25, 15–17]. На більшості із наших зразків між вушком і втулкою кельтів присутні сліди-закраїни від їхнього виготовлення, що також підтверджує місцезоташування ллячки на формочці-матриці для відливання аналогічних кельтів з Городниці [Свешніков, 1964, табл. I, рис. 13].

Наступні шість кельтів із характерним орнаментом на широких гранях та переважно рівним потовщеним ободком втулки відносяться до середньодунайських типів.

Перший кельт походить із с. Рідківців Новоселицького району, де був виявлений В. Войнаровським (ур. Калатура, 1983 р.). Він має підпрямокутної форми корпус з майже прямою не надто потовщеною втулкою. З обох боків останньої на ободку знаходяться невеликі виступи. Вушко виробу зламане, було ромбоподібним у перетині. Виріб відзначається неякісним виготовленням, його поверхня шершава. У верхній частині зняття слабо проглядається рельєфний орнамент – горизонтальні валики на рівні вушка та дуга нижче нього (рис. 2, 2). Довжина кельту становить 8,5 см, ширина – 4 см. Знахідка зберігається у фондах ЧКМ [25714–II–1577]. Кельт з аналогічним орнаментом був знайдений у Городенці [Клочко, 2006, с. 235, рис. 93, 17], а схожий до культури Гава з Ніртура [Кеменцей, 1986, с. 127, рис. 45,13].

Наступний кельт випадково знайдений у с. Долинянах [Смирнова, 1968, с. 21, рис. 7, 3]. Знахідка характеризується прямокутною стрункою формою корпуса із дугоподібною втулкою, край якої плавно переходить у ромбоподібне в перетині вушко. Під краєм втулки присутні три горизонтальних та вісім косих валиків, два центральні з них формують трикутник (рис. 2, 3). З обох сторін кельта проходять додаткові валики, які відмежовують дугоподібні бокові грані. Лезо симетричне, майже пряме. Максимальна довжина виробу становить 10,2 см, ширина леза – 3,7 см.

Відрізняється від попередніх інший кельт із Волоцького скарбу. Його тулуб має видовжені пропорції із округлим лезом, яке чітко обмежене по боках додатковими гранями (рис. 2, 4). Втулка виробу пряма із сильно потовщеним ободком; невелике вушко овальне у перетині. Широкі площини зняття прикрашені орнаментом із трьох горизонтальних, трьох V-подібних і трьох вертикальних валиків. Між горизонтальними та V-подібними валиками присутня невелика випукла “горошина”. По боках кельту проходить наскрізний отвір діаметром близько 4 мм для додаткового кріплення. Розміри зняття дорівнюють: довжина – 12,6 см, ширина леза – 4,8 см, глибина втулки – 8,3 см.

До такого ж різновиду належить ще один кельт зі скарбу. У нього подовгуватий корпус із слабо звуженими боками, рівний потовщений ободок втулки із невеликим вушком (рис. 2, 5). На його рівні тулуб орнаментований трьома горизонтальними валиками, нижче яких проходять ще три V-подібні пружки. Робочий край прямий, симетричний, із деформованим від роботи лезом, виділений по боках додатковими гранями. Довжина кельту становить 11,8 см, ширина леза – 4,3 см.

Трохи приземкуватіший третій кельт (Волока, скарб), який має прикрашений по боках канелюрами корпус, симетрично розширені фаски трапецієподібної форми та масивний ободок втулки (рис. 2, 6). Тулуб прикрашений вузькими валиками, які формують три горизонтальні лінії, три вписаних один в одного трикутники і три вертикальні стрічки. Довжина кельту дорівнює 10,5 см при ширині леза 5,2 см, глибина втулки – 6,4 см.

Збереглася інформація про один із кельтів зі скарбу з с. Просіки (Глибоцький р-н) [Romstorfer, 1893, s. 51, fig. 5]. Його тулуб плавно розширюється від прямої втулки з трикутним у перетині краєм до трохи дугоподібного леза (рис. 2, 7). Попід втулкою на рівні чотиригранного вушка проходять чотири горизонтальних валики. До нижнього з них примикають два вписаних один в одного трикутники, опущені вершинами донизу. З обох боків широкі площини ускладнені додатковими вузькими гранями. Крім останніх, на рівні трикутників присутні ще дві невеликі дугоподібні грані-заглибини. Виріб має довжину 11 см й максимальну ширину – 5,5 см.

Виділяється невеликими розмірами кельт із с. Давидівців Кіцманьського р-ну (рис. 2, 8). Зняття має порівняно великий ободок втулки, який звужується до вушка. На відміну від попередніх трьох знахідок, вушко цього кельта ромбоподібне у перетині, а бокові фаски асиметричні й чітко трапецієподібні. Лезо зі слідами ударів похилене у бік вушка. На місці швів виступають ребра, які утворюють по краях невеличкі канелюри. Під втулкою на рівні вушка проходять чотири горизонтальні валики, а нижче них – трикутник і три дугоподібні валики. Довжина виробу становить 7,3 см при ширині леза 3,9 см. Кельт зберігається у фондах БЦАД.

Фрагмент кельта середньодунайського типу знайдений також у м. Хотині (ур. Кар'єр, 2007 р.). Під трикутним у перетині краєм втулки він орнаментований трьома горизонтальними валиками (рис. 2, 9).

Серед речей Кіцманського скарбу трапився також кельт з орнаментом на фасках. Тулуб знаряддя овальний у перетині, сильно розширюється в бік леза (рис. 2, 10). По боках широких площин він прикрашений двома вузькими канавками, які тягнуться з-під втулки до початку щік півкруглого робочого краю. Під потовщеною втулкою виріб орнаментований невисоким пружком та невеликим, опущеним вершиною вниз заглибленим трикутником. Вушко сокири з овальним профілем та потовщенням вгорі. На місці ливарних швів присутні значні ребра. Кельт має довжину 8,9 см при товщині 2,5 см, ширині леза 4,4 см та глибині втулки 4,5 см.

Середньодунайські кельти діляться на декілька груп. Найбільш типові з них представлені виробами із Волоцького скарбу, віднесені Й. Кобалем до періоду НВ₁ [Кобаль, 2006, с. 94]. Вони вирізняються подовгуватими пропорціями та симетричним округлим лезом і мають близькі аналогії серед скарбу із Валя Русулуй [Мелюкова, 1961, с. 7, с. 50, рис. 18]. Кельт із Долинян являє собою перехідну форму від угорсько-трансільванських типів (півкругло оформлений край втулки, косо зрізаний ободок та чотиригранне вушко) до середньодунайських (валиковий орнамент), а звужене лезо та овальний профіль корпусу споріднює його з нордпонтійськими типами. Очевидно, він належить до ранніх зразків. Кельт зі скарбу із Просіки та знахідка із Давидівців мають прямі аналогії серед кельтів зі скарбів з Рудої [Sulimirski, 1938, s. 262], Олешників [Пеняк, Шабалин, 1964, с. 196, рис. 2, 1–7], Ворони [Свешніков, 1961, с. 53, рис. 1–5], Кривої [Кобаль, 2007, с. 338, рис. 2, 4] й датуються етапом НВ₃. Одні з них характеризуються скошеним донизу лезом, інші – сильно розширеним симетричним робочим краєм. Орнаментальні валики на кельтах виконували, очевидно, не тільки естетичну функцію, а й були своєрідними ребрами міцності у його найслабшій частині корпусу на рівні пустотілої втулки. Горизонтальні валики під втулкою у всіх екземплярів присутні лише на рівні вушка.

З рідкісним орнаментом кельт був виявлений на території с. Мусорівки (Заставнівський р-н) [Матеріали..., арк. 45, зв.]. Сокира порівняно невеликих розмірів; у неї слабо виражений ободок втулки із невеликим виступом навпроти вушка (рис. 2, 11). Корпус знаряддя стрункий та вузький, його центральна частина обмежена на рівні нижнього краю вушка та на початку робочих площин горизонтальними ребрами. Вона прикрашена центральною та двома боковими додатковими гранями, у зв'язку з чим має шестигранний профіль. На середній арці у вертикальний ряд розташовано п'ять круглих заглиблень діаметром 3,5 мм. Два нижні з них опущені від рівня грані на 2 мм, інші три – ледь помітні. Виріб характеризується симетричними, трапецієподібними, сильно розширеними донизу фасками та округлим лезом. Довжина кельту дорівнює 8 см при ширині леза 4,6 см і мінімальній ширині корпусу 1,9 см. Однією з найближчих до неї аналогій є сокира з Неділіськ, яка відрізняється меншою кількістю заглиблень та іншим оформленням корпусу [Крушельницькая, Малеев, 1990, с. 121, рис. 39, 10]. Такі кельти, судячи з датування скарбів [Крушельницька, 1985, с. 81], були поширені на початку періоду НВ.

Ще один кельт, який походить зі скарбу із Волоки, має корпус схожої форми, але без орнаменту на бокових гранях (рис. 2, 12). Лезо асиметричне, трапецієподібне; щоки знаряддя теж оформлені у вигляді трапецій. Трикутний у перерізі ободок прямої втулки плавно переходить у грані вушка. Довжина кельту дорівнює 10 см при ширині його леза 4,9 см. Схожий кельт був виявлений у складі Мошанецького скарбу бронзових виробів ранньокочівницького (кіммерійського) типу, знайденого у 1991 р. поблизу с. Мошанця Кельменецького р-ну [Смірнова, Войнаровський, 1994, с. 137–141]. Знаряддя характеризується прямою втулкою з потовщеним овальним у перерізі ободком, асиметричною робочою частиною із трапецієподібними фасками та округлим лезом (рис. 2, 13). Кельт має такі параметри: довжина – 9,5 см, ширина леза – 5 см. Артефакт зберігається у фондах ЧКМ [36347–П–1857]. Кельти з Волоцького та Мошанецького скарбів, які мають приземкуватий корпус, потовщений край втулки, трапецієподібний робочий край і скошене асиметричне лезо,

відносяться до порівняно пізнього типу й датуються в регіоні кінцем VIII ст. до н.е. [Войнаровский, Смирнова, с. 185; Смирнова, Войнаровский, 1994, с. 137–141].

Отже, кельти, які становлять значний відсоток знахідок бронзових виробів у регіоні, з'явилися на початку періоду пізньої бронзи й продовжували існувати протягом доскіфського часу. Швидке та масштабне проникнення з'являється із глухою втулкою в місцеве середовище слід пов'язувати не лише з етнокультурними змінами, але й із значною економією металу – при однаковій ширині робочої частини на виготовлення кельту витрачається у декілька разів менше бронзи ніж на відливання провусної сокири. Більшість з'являються були у вжитку, про що свідчать спрацьовані чи відковані робочі краї та деформовані вушка.

Виявлені у межиріччі Верхнього Сирету, Прута і Середнього Дністра сокири-кельти належать до північнопричорноморських, східнокарпатських, угорсько-трансільванських та середньодунайських типів, а також перехідних або похідних від них і мають численні аналогії та порівняно широкий діапазон існування. Їхні знахідки слід пов'язувати, в основному, з носіями культури Ноа (окремі випадкові знахідки) та представниками голіградської культури фракійського гальштату (випадкові знахідки і скарби). Потребує пояснення відсутність знахідок кельтів у ареалі чорноліської культури Подністров'я. Для культури Ноа характерні кельти північнопричорноморських та східнокарпатських типів, для голіградської – угорсько-трансільванський, середньодунайський й похідні від них; східнокарпатські та угорсько-трансільванські типи кельтів на етапі НА трапляються в регіоні серед старожитностей обох культур.

ЛІТЕРАТУРА

Буковинський центр археологічних досліджень (БЦАД).

Фонд 1 (археологія).

Матеріали бронзового часу на Буковині

НА БЦАД. – Ф. 3. – Оп. 2. – Од. зб. 22. – 52 арк.

Чернівецький краєзнавчий музей (ЧКМ)

Фонди. – Група II – археологічна.

Балагури Э.А.

1986 Культура Фелшсёсш // Археология Венгрии. Конец II тысячелетия до н.э. – I тысячелетие н.э. – Москва. – С. 83–93.

Брей У., Грамп Д.

1990 Археологический словарь. – Москва. – 368 с.

Войнаровский В.Н., Смирнова Г.И.

1993 Новые находки древних бронз в окрестностях с. Волока на Буковине // РА. – № 4. – С. 183–190.

Дергачов В.А.

1975 Бронзовые предметы XIII–VIII вв. до н.э. из Днестровско-Прутского междуречья. – Кишинев. – 96 с.

1997 Металлические изделия к проблеме генезиса культур раннего гальштата Карпато-Данубио-Нордпонтійского региона. – Кишинэу. – 104 с.

Довідник ...

1984 Довідник з археології України. – Київ. – 222 с.

Кеменцеи Т.

1986 Культура Пилинь // Археология Венгрии. Конец II тысячелетия до н.э. – I тысячелетие н.э. – Москва. – С. 71–82.

1986 Культура Гава // Археология Венгрии. Конец II тысячелетия до н.э. – I тысячелетие н.э. – Москва. – С. 120–127.

Кобаль Й

2006 Бронзові казани у Верхів'ї Дністра // МДАПВ. – Вип. 10. – С. 92–99.

2007 Нові знахідки стародавніх бронзових предметів на Закарпатті // МДАПВ. – Вип. 11. – С. 337–342.

Крушельницька Л. І.

- 1985 Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи (рубіж епох бронзи і заліза). – Київ. – 162 с.
1993 Нові скарби із Снятинщини Івано-Франківської обл. // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. – Київ. – С. 129–134.

Крушельницькая Л. И., Малеев Ю. Н.

- 1990 Племена культуры фракийского гальштата (Гава-Голиграды) // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо). – Київ. – С. 123–132.

Лесков А. М.

- 1967 О северопричерноморском очаге металлообработки в эпоху поздней бронзы // Памятники эпохи бронзы Юга европейской части СССР. – Київ. – С. 143–178.

Мілюкова А. І.

- 1961 Культуры предскифского периода в Лесостепной Молдавии // МИА. – № 96. – С. 5–52.

Новикова Л. А.

- 1976 Западные связи северопричерноморского очага металлообработки в эпоху поздней бронзы // СА. – № 3. – С. 25–57.

Павлів Д.

- 2005 Скарб із с. Руда та деякі аспекти культової практики у гальштатський період на заході України // МДАПВ. – Вип. 9. – С. 257–272.

Пеняк С. І., Шабалин А. Д.

- 1964 Олешниковские клады бронзовых изделий // СА. – № 2. – С. 193–201.

Свєшніков І. К.

- 1961 Два бронзові скарби із Станіславської області // МДАПВ. – Вип. 3. – С. 52–58.
1964 Пам'ятки голіградського типу на Західному Поділлі // МДАПВ. – Вип. 5. – С. 40–66.

Словник-довідник...

- 1996 Словник-довідник з археології. – Київ. – 430 с.

Смирнова Г. І.

- 1968 Раскопки курганов у сел Круглик и Долиняны на Буковине // АСГЭ. – Вып. 10. – С. 14–27.
1969 Поселение Магала – памятник древнефракийской культуры в Прикарпатье (вторая половина XIII – середина VII в. до н.э.) // Древние фракийцы в Северном Причерноморье. – Москва. – С. 7–34.

Смирнова Г. І., Войнаровський В. М.

- 1994 Мошанецький скарб бронз кіммерійського типу з Середнього Подністров'я // Археологія. – № 1. – С. 137–141.

Тимощук Б. О.

- 1969 Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород. – 192 с.
1974 Зустріч з легендою. – Ужгород. – 125 с.

Черных Е. Н.

- 1967 Из истории металлургии племен эпохи бронзы в Поволжье и Приуралье // Памятники эпохи бронзы Юга европейской части СССР. – Киев. – С. 195–213.
1976 Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР. – Москва. – 302 с.

Черняков И. Т.

- 1985 Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тыс. до н.э. – Киев. – 172 с.

Шарафутдинова И. Н.

- 1982 Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы. – Киев. – 160 с.

Comorile tracilor.

- 2007 Comorile tracilor. – Suceava.

Kemenczei T.

- 1984 Die Spätbronzezeit Nordostugarns. – Budapest. – 430 s.

Mozsolich A.

- 1973 Bronze und Goldfunde des Karpatenbeckes. – Budapest. – 250 s.
1985 Bronzefunde aus Ungarn. – Budapest. – 430 s.

Novotna M.

1970 Die Bronzefunde in der Slowakei // *Archaeologica Slovaca. Fontes.* – IX. – 136 s.

Petrescu-Dimbovita M.

1977 Depozitele de bronzuri din Romania. – Bucuresti. – 388 p.

Reli S.

1999 Orasul Siret in vremuri de demult. – Institutului Bucovina – Basarabia Radauti. – 120 p.

Romstorfer C.A.

1893 Aus den “Mittheilungen der k. k. Central-Commission” // *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Muzeums.* – Czernowitz. – S. 45–72.

Rusu M.

1963 Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien von Ende der Bronzehorte bis in die mittlere Hallstattzeit // *Dacia.* – VII. – S. 177–210.

Szombathy J.

1899 Dorgeschichte // *Die osterreichish-ungarische Monarchie in Wort und Bild.* – Wien. – S. 49–56.

Sulimirski T.

1938 Brązowy skarb z Niedzielisk // *Swiatowit.* – T. XVII. – S. 255–282.

Tallgren A.M.

1927 Le Pontide Prescythique après l’introduction des metaux // *ESA.* – II. – 145 ff.

Zurowski K.

1949 Zabytki brązowe z mładszej epoki brazu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza gornego Dniestru // *PA.* – T. VIII. – Z. 2. – S. 147–215.

Mykola IL’KIV

FINDINGS OF THE BRONZE CELTS ON THE TERRITORY OF THE UPPER SIRET AND MIDDLE DNISTER

This article deals with the finds of the celts (socketed axe) in the region. They appeared here at the close of the Bronze Age and had been existing to the Scythian epoch. These implements connect with the representatives of Noa and Gava-Goligdrady archaeological cultures and make various types.